

Εμβλήματα νεωτερικών επαναστάσεων Ο Σκούφος της Ελευθερίας

ΛΑΒΑΡΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΙΕΣ, ΠΙΛΟΙ ΚΑΙ ΣΚΟΥΦΟΙ, πλακάτ και πανό, συνθήματα και άσματα, προπόσεις και επίσημα δείπνα: δύσκολα μπορεί κανείς να παραβλέψει την αυξανόμενη προβολή επαναστατικών συμβόλων στον δημόσιο χώρο και, ακολούθως, τη σημασία των συμβολικών πρακτικών και των σημάνσεων τους από τον πόλεμο της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας έως και την εκδήλωση των εθνικών απελευθερωτικών πολέμων του 19ου αιώνα.¹ Αρκεί

1. Ας διευκρινιστεί, προφανώς εκ του περισσού, ότι η παραγωγή συμβόλων δεν περιορίζεται στην ιστορική και χρονολογική έκταση του φθίνοντος 18ου και του αρχόμενου 19ου αιώνα. Κάθε πολιτισμός σε κάθε εποχή οργανώνει τον ζωτικό του χώρο, τις κοινωνικές δραστηριότητες, την πολιτική ιδεολογία, τις πρακτικές μέσα από ενοποιητικά συστήματα σημείων, μηνυμάτων, συμβόλων. Εκείνο που θέλουμε να τονίσουμε εδώ είναι ότι ο επαναστατικός και ο ριζοσπαστικός συμβολισμός θα αντικαταστήσει βίαια τους συμβολισμούς της μοναρχίας και του *ancient regime* και θα διεκδικήσει δημόσιο λόγο και γενική δημόσια προβολή. Τα επαναστατικά σύμβολα θα λειτουργήσουν ως ελεύθερη ζώνη επικοινωνίας στη θεατρικότητα του κόσμου της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη. Για τη θεατρικότητα και η επιτελεστικότητα του επαναστατικού λόγου στη γεωργιανή Αγγλία στο J. Epstein, D. Karr, «Playing at Revolution: British ‘Jacobin’ Performance», *The Journal of Modern History* 79 (2007) 495-530 και L. Hunt, «The World we Have Gained: The Future of the French Revolution», *American Historical Review*, 108 (2003) 1-19. Βλ. επίσης J. R. Howe, «Republican Thought and the Political Violence of 1790s», *American Quarterly* 19 (1967) 147-165.

να μας πείσει γι' αυτό μια πρώτη και μόνο ματιά σε χειρόγραφα, πολιτικά έντυπα, εφημερίδες και περιοδικά της εποχής από την Ευρώπη έως την Αμερική ή, ορθότερα, μεταξύ της Ευρώπης και της Αμερικής — μια και στην τελευταία τα επαναστατικά σύμβολα θα κληθούν αρχικά να υπηρετήσουν τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας και να κοσμήσουν την ψήφιση της Διακήρυξης, έπειτα να απεικονίσουν τη νέα πολιτειακή οντότητα και την απόσχισή της από την μακρινή μητέρα πατρίδα. Παρόλα αυτά, τόσο τα ίδια τα σύμβολα όσο και τα νοήματα των συμβολισμών των επαναστάσεων της νεωτερικότητας μοιάζουν ρευστά, πολύσημα, υδραργυρικά.

Έστω ότι η νοηματοδότησή τους από αντίπαλες κοινωνικές και πολιτικές ομάδες είναι αμετακίνητα δεδομένη. Έστω δηλαδή ότι από τους επαναστάτες θεωρούνται και προσλαμβάνονται ως σύμβολα της ελευθερίας, της δημοκρατίας και του ρεπουμπλικανισμού ενώ από τους νομιμόφρονες ως σύμβολα αναρχίας, εξέγερσης και αθεΐας. Και πάλι, η λειτουργία και μόνο των συμβόλων στον χώρο της δημόσιας αντιπαράθεσης, η ίδια η δημόσια προβολή τους θα παράγει πρωτόγνωρες εντάσεις και θα επαναδιαμορφώνει διαρκώς τις παραστάσεις για τις προοπτικές της αντιπαράθεσης αυτής καθ' εαυτήν. Άμεσα συνδεδεμένα με τη δυναμική νεωτερικών κοινωνικών διεκδικήσεων, τα σύμβολα της επανάστασης θα προσδιορίζουν και θα προσδιορίζονται με τη σειρά τους από διεργασίες ρήξεων, αναπροσαρμογών και εκούσιων ή ακούσιων ανατροπών. Η λειτουργία τους, όμως, θα υπερβαίνει, πολύ συχνά, τις αρχικές προθέσεις της δημόσιας έκθεσής τους, οι συνέπειες της οποίας θα αποβαίνουν τελικά το ίδιο απρόβλεπτες και ανεξέλεγκτες.

Η πολιτική επικοινωνία, το πλαίσιο άσκησης της πολιτικής δράσης και η προβολή των συμβόλων στον δημόσιο χώρο θα αποδεσμεύσουν δυναμικές που λίγο σχετίζονται με τις αρχικές αιτίες, τις αρχικές προσμονές της αξιοποίησής τους και θα συστήσουν το πλαίσιο τόσο της νοηματοδότησης των συμβόλων όσο και της νομιμοποίησης ή της απονομιμοποίησης των ούτως ή άλλως ετερόκλητων ιδεών και πρακτικών που εισηγούνται και στεγάζουν.²

2. Ενώ και η Μαριάν και η Μπριτάνια φέρουν τον σκούφο σε παραστάσεις και χαρακτηριστικά, όσο διατηρούν τις «μοναρχικές» αναφορές τους, όσο είναι νομιμόφρονες και συνεχίζουν να αποτελούν «κρατική ιδιοκτησία», η έκθεσή τους με τον σκούφο δεν τους προσδίδει κάποια ιδιαίτερη ποιότητα που να τις συνδέει με τον

Το κείμενο αυτό δεν αποτελεί μελέτη ενός παραδείγματος, του «Σκούφου της Ελευθερίας», που θα ασφυκτιούσε εξάλλου στην περιορισμένη έκταση ενός σημειώματος. Η προσέγγιση του σκούφου ως παραδείγματος θα προϋπέθετε αναλόγως τη διερεύνηση των διασταυρώσεών του με τις αλληγορικές απεικονίσεις της επαναστατικής Γαλλίας, της Βρετανίας ή της εξεγερμένης βόρειας Αμερικής — ακριβέστερα, κυρίως ίσως της βόρειας Αμερικής, της δημοκρατίας εκείνης «που διαμόρφωνε τον νεωτερικό κόσμο». ³ Θα προϋπέθετε επίσης όχι μόνο τη μελέτη των απεικονίσεων, αλλά και όλη τη συμβολική παραγωγή, από τα λιοντάρια και τους αετούς έως τους Κόκκινους Σκούφους, τους Λευκούς Σκούφους, τις Πράσινες Κορδέλες, τα πλακάτ *Ίση Αντιπροσώπευση* ή *Θάνατος*, τα διάφορα αριθμητικά, ακατανόητα εκ πρώτης όψεως, σύμβολα και τόσα άλλα, λιγότερο οικεία σήμερα, περισσότερο σημαίνοντα όμως εκείνον τον καιρό. Αντίστοιχες συνθετικές μελέτες θα ανέμενε κανείς να πραγματοποιούνται άλλωστε — με την εξαίρεση λευκωμάτων και καταλόγων εκθέσε-

ρεπουμπλικανισμό. Όταν ο σκούφος θα βγει στον δρόμο, όταν θα παραστεί σε συγκεντρώσεις από τη Φιλαδέλφεια και τη Μασαχουσέτη έως το Λονδίνο και το Μάντσεστερ και κυρίως το Παρίσι των Ιακωβίνων θα σημαίνει αμέσως συναγερμό και ακόμα και μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, θα αποτελεί το προανάκρουσμα της εξέγερσης και της ανατροπής. Βλ. L. Colley, «The apotheosis of George III: Royalty, Loyalty, and the British Nation, 1760-1820», *Past and Present* 102 (1984) 106· J. Epstein, «Understanding the Cap of Liberty: Symbolic Practice and Social Conflict in Early Nineteenth-Century England», *Past and Present* 122 (1989) 87-88· G. Rudé, *The Crowd and the French Revolution*, Oxford 1959, σ. 100· L. Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, Berkeley 1984, σσ. 88-89.

3. Η φήφιση της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας που ακολούθησε την εξέγερση των αγγλοαμερικανών και τον πόλεμο με τη Βρετανία θεωρείται καθοριστική για τη μορφή που θα λάμβανε η έννοια της διακριτής ταυτότητας, της πατρώας γης και του έθνους στον νεωτερικό κόσμο. Βλ. L. Colley, *Britons. Forging the Nation 1707-1787*, London 1992, σ. 7· H. Cunningham, «The Language of Patriotism» στο R. Samuel, *Patriotism. The Making and Unmaking of British National Identity*, τ. 3, London 1989, σσ. 57-89· D. Wahrman, «The English Problem of Identity in the American Revolution», *The American Historical Review*, 4 (2001) 1236-1262.

ων— και για την καθ' ημάς ιστορία. Πλούσια και εδώ τα επαναστατικά σύμβολα από τις σφραγίδες οπλαρχηγών και τα σύμβολα της Φιλικής Εταιρείας έως τις επίσημες σφραγίδες των Διοικήσεων του πολέμου της Ελληνικής Ανεξαρτησίας κ.λπ. Οι ιστορικοί φαίνεται, ίσως, να συμφωνούν ότι η φροντίδα των συμβόλων, της εικονολογίας της επανάστασης και του έθνους —με την εξαίρεση της Μαριάν—⁴ «εκχωρήθηκε στην αποκλειστική επικράτεια της λαογραφίας, έγινε αντικείμενο του 'ιστοριοδίφη' περισσότερο παρά της τεκμηριωμένης ιστορικής έρευνας».⁵

Το σημείωμα αυτό, λοιπόν, συνιστά μια πρώτη απόπειρα διερεύνησης του πυκνού νοηματικού δικτύου των σημείων και των συμβολισμών των νεωτερικών επαναστάσεων, με αφετηρία τον Σκούφο της Ελευθερίας, το σύμβολο που θεματοποίησε αξιώσεις χειραφέτησης, αυτονομίας και ανεξαρτησίας και απεικόνισε τον μετασχηματισμό των όρων και των συνθηκών που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του νεωτερικού δυτικού κόσμου. Συνιστά ταυτόχρονα την αφετηρία τόσο για τη μελέτη της σταδιοδρομίας του Σκούφου από την προεπαναστατική έως τη μετεπαναστατική διαδρομή του στον δυτικό

4. Φαίνεται ότι μέχρι σήμερα δεν υπάρχουν έργα που να μπορούν να συγκριθούν με τη Μαριάν του Μωρίς Αγκυλόν. Βλ. τον σχολιασμό στο Samuel Raphael (επ.), *Patriotism. The Making and Unmaking of British National Identity*, τ. 3, «National Fictions», London 1989, σσ. xi-xix. Η εργασία του Αγκυλόν οδήγησε σχεδόν ταυτόχρονα σε περαιτέρω διερεύνηση και απέδωσε μία σειρά σπουδαίων συνθετικών μελετών. Έτσι η Μαριάν έτυχε της δέουσας φροντίδας της ιστορίας. Βλ. M. Agulhon, *Marianne au combat, l'imagerie et la symbolique républicaine de 1789 à 1880*, Paris 1979· M. Agulhon, P. Bonte, *Marianne dans la cité*, Paris 2001· M. Agulhon, P. Bonte, *Marianne, visages de la République*, Paris 1992· P. Nora, *Les lieux de mémoire*, τ. 1 «La République», Paris 1984· M. Pastoureau, *Les emblèmes de la France*, Paris 1998.

5. Η διερεύνηση της συμβολικής του έθνους, της πατρίδας, της συλλογικής αναπαράστασης της βρετανικής ταυτότητας μέσα από τους μύθους, τα σύμβολα, τη μουσική, το θέατρο, τη λογοτεχνία, τον κινηματογράφο πραγματοποιήθηκε με το Raphael Samuel (επ.), *Patriotism...*, ό.π, τ. 3. Η εξαιρετικά ενδιαφέρουσα αυτή εργασία θέτει μία σειρά από διεισδυτικά μεθοδολογικά και ιστορικά ερωτήματα (και όχι μόνο για τον μελετητή της αγγλικής ιστορίας), εντούτοις, η έκταση της θεματικής και το χρονολογικό εύρος καθιστούν το έργο δύσχρηστο.

κόσμο όσο και για τη διερεύνηση των πολιτικών προταγμάτων που συμβόλιζε, υποβάσταξε και διατύπωσε στον δημόσιο λόγο.

Έτσι, το σημείωμα αυτό αποτελεί κατά κάποιον τρόπο εισαγωγή σε μια προβληματική και σε μια εργασία με στόχο την προσέγγιση του πολύσημου εύρους του επαναστατικού λόγου και της ριζοσπαστικής πολιτικής πρακτικής μέσα από τη διερεύνηση των συμβολικών τους αναπαραστάσεων. Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά στη Θεά Ελευθερία, στο Δέντρο της Ελευθερίας και στις επαναστατικές ή και εθνικές απεικονίσεις τους, σε συνθήματα όπως το γνωστό και από την ελληνική ιστορία «Ελευθερία ή Θάνατος» ή σε δημόσια κελεύσματα για ελεύθερες εθελοντικές συσσωματώσεις. Εκείνο που προτείνεται εδώ ως άσκηση εργασίας είναι ότι η πρακτική της δημόσιας προβολής επαναστατικών συμβόλων αποδείχτηκε καθοριστική για τους όρους συγκρότησης και έκφρασης του ριζοσπαστικού λόγου, καθώς η δημόσια έκθεση και χρήση τους θα αποδέσμευε και θα ενέτεινε κοινωνικές και πολιτικές αντιπαλότητες, μεταβάλλοντάς τις σε αδιαπραγμάτευτες ταυτότητες και αντιθέσεις.

Η «απεικονιστική ετυμολογία»⁶ του σκούφου δεν είναι άγνωστη. Έχει κλασικές καταβολές, όπως πολλά, αν όχι τα περισσότερα, από τα σύμβολα των επαναστάσεων της νεωτερικότητας. Παραπέμπει στον φρυγικό ή τον ρωμαϊκό σκούφο της αρχαιότητας, στους οποίους έχουν σωρευθεί νέα σημασιόμενα κατά την πυκνή διαδρομή τους στην ιστορία και τη γεωγραφία. Πολύτιμες εργασίες, που αφορούν κυρίως στην ιστορία της τέχνης και της αρχιτεκτονικής, έχουν επιχειρήσει γενεαλογίες του Σκούφου της Ελευθερίας. Στις περισσότερες κεντρική είναι η σύνδεση του σκούφου με τελετές χειραφέτησης, «επανάκτησης» της ελευθερίας, *régénération* ή πρόσκτησης νέου στάτους. Επί μακρόν ο σκούφος είχε συνδεθεί με τον συμβολισμό της ολλανδικής ισχύος, κωδικοποιώντας την αντίσταση απέναντι στην ισπανική εξουσία. Κατά την πρώιμη νεωτερικότητα στη Γαλλία, ο σκούφος θα απεικονιστεί σε μετάλλιο του Ερρίκου ΙΙ όπου διακηρυσσόταν η νίκη του έναντι του Καρόλου Ι, ενώ αναλό-

6. Βλ. την εργασία του J. Epstein για τον σκούφο της ελευθερίας στην Αγγλία μετά τις ταραχές στο St Peter's Field στα 1819. J. Epstein, «Understanding the Cap of Liberty: Symbolic Practice and Social Conflict in Early Nineteenth-Century England», *Past and Present* 122 (1989) 87.

γως ο σκούφος θα έρθει στην Αγγλία με τον Ουίλιαμ και την «ένδοξη επανάσταση» του 1688.⁷

Κατά τον 18ο αιώνα, η σύμμιξη των πολλαπλών αναπαραστάσεων και των διαύλων μέσω των οποίων ο σκούφος θα εγκατασταθεί στον νεότερο κόσμο, θα συμπυκνωθεί στο γενικό, αφαιρετικό, ολοκληρωτικό αίτημα της ε-

7. F. M. Litto, «Addison's Cato in the Colonies», *The William and Mary Quarterly*, 3 (1966) 431-449· Y. Korshak, «The Liberty Cap as a Revolutionary Symbol in America and France», *Smithsonian Studies in American Art*, 2 (1987) 53-69· L. Hunt, «Hercules and the Radical Image in the French Revolution», *Representations*, 2 (1983) 95-117· W. Schleiner, «The Infant Hercules: Franklin's Design for a Medal Commemorating American Liberty», *Eighteenth-Century Studies*, 2 (1976-1977) 235-244· A. Schlesinger, «Liberty Tree: A Genealogy», *The New England Quarterly*, 4 (1952) 435-458· J. D. Harden, «Liberty Caps and Liberty Trees», *Past and Present*, 146 (1995) 66-102. Σε αυτή την τελευταία εργασία που ξεκίνησε στο σεμινάριο Carlo Ginsburg «Representation and History» στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας, ο J. D. Harden επιχείρησε να αναλύσει τις συνδέσεις του Σκούφου της Ελευθερίας και του Δέντρου της Ελευθερίας, καθώς ο σκούφος δεν τοποθετείται μόνο στην κεφαλή της όποιας αλληγορικής αναπαράστασης της πατρίδας, αλλά εξίσου συχνά και στο Δέντρο της Ελευθερίας. «Δεν μπορώ να προτείνω κάποια απάντηση στο πλέον άμεσο ερώτημα: Γιατί ένα δέντρο να χρειάζεται καπέλο; Ωστόσο, διευρύνοντας την γαλλοκεντρική ματιά της Οζούφ [Mona Ozouf, *La Fête Révolutionnaire*, Paris 1976] μπορούμε να προσεγγίσουμε ειδικότερα τη γενεαλογία αυτών των συμβόλων [του δέντρου και του σκούφου] και να προτείνουμε κάτι αναφορικά με τη διάδοσή τους στον γεωγραφικό χώρο, με την ερμηνεία των εικόνων μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών πεδίων και των πολιτισμικών πλαισίων που ταυτόχρονα περιορίζει και προσφέρει στην παραγωγή και την πρόσληψη αποτελεσματικών αναπαραστάσεων. Σύμφωνα με τα τεκμήρια που έχουν συγκεντρωθεί [κατά τη μελέτη] ο σκούφος ανασύρθηκε από το παρελθόν —ανακτήθηκε από την αρχαιότητα— μέσα από μια λόγια παράδοση, η οποία ξεκινώντας από την Ιταλία [όπου ο Γιόχαν Βίνκελμαν είχε εντοπίσει γλυπτό της Ελευθερίας] και τις Κάτω Χώρες, μετανάστευσε στην Αγγλία και μετά στην αποικιακή Αμερική, όπου χρησίμευσε ως κεντρικό σύμβολο της επανάστασης. Ο σκούφος επέστρεψε μετά στη Γαλλία μέσα από ποικίλες συγκυρίες και αναπληρώσεις και από μια σειρά περιστατικών που συνδέονται με τον ζωγράφο Ζακ-Λουί Νταβίντ. Στο Πα-

λευθερίας. Η ανασυγκροτημένη και συμμορφούμενη προς τις απαιτήσεις του παρόντος επιλεκτικότητα της συνείδησης θα διασφαλίσει στον σκούφο επαναστατική σταδιοδρομία, είτε με τη μορφή του σκούφου της Φρυγίας είτε με εκείνη του ρωμαϊκού σκούφου του απελεύθερου σκλάβου. Και οι δύο αναφορές θα αφομοιώσουν τις παραστάσεις της χειραφέτησης από το βάρος των αρχαϊσμών και τις μεταπλάσεις των συμβολισμών της νεωτερικότητας. Έτσι, είτε χρησιμοποιείται ο σκούφος του «ξένου», καθώς φρυγικό σκούφο φορούν οι αιχμάλωτοι, είτε ο ρωμαϊκός, το *pileus*, η παράσταση αφορά στο *vindicta*,⁸ στη δικαίωση, στον δίκαιο αγώνα.

Στα πρώτα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, πάντως, δεν χρειαζόταν κάποια ειδικότερη γνώση της κλασικής ιστορίας για να συνδέσει κανείς τον σκούφο με την παράσταση της ελευθερίας, με τη διεκδίκηση και τη δικαίωση του νομιμοποιημένου στην κοινή συνείδηση αγώνα.⁹ Οι Παριζιάνοι τον γνώρι-

ρίσι, ο Σκούφος της Ελευθερίας πάνω σε σκήπτρο υπήρξε σπουδαίο σύμβολο ενάντια στην τυραννία του *ancient regime*. Στη γαλλική ύπαιθρο, όταν τη θέση του στύλου [του σκήπτρου] έπαιρνε ένα δέντρο, το πάντρεμά τους δημιουργούσε, ίσως, το πλέον ισχυρό σύμβολο της δύναμης του ρεπουμπλικανισμού στη γαλλική περιφέρεια: Το *arbre de la liberté*». J. D. Harden, *ό.π.* 68.

8. Y. Korshak, *ό.π.*, σ. 53. Σύμφωνα με μια παράδοση, η συνομωσία ενάντια στη ρεπουμπλικανική Ρώμη, την οποία υποκίνησαν οι γιοί του Βρούτου, θα αποκαλυφθεί από έναν σκλάβο, τον Vindicus, στον οποίο θα απονεμηθεί ελευθερία. Ο Esprit-Antoine Gibelin, ο Γάλλος χαράκτης και ζωγράφος, που θα γίνει συντηρητής του μουσείου των Βερσαλλιών στα 1796, υπήρξε συγγραφέας μιας ιστορίας του σκούφου [Esprit-Antoine Gibelin, *De l'origine et de la forme du bonnet de la liberté*, Paris 1796], στην οποία θα υποστηρίξει ότι το *vindicta*, που χρησιμοποιούνταν στις τελετές στο ιερό της Φερόνια της προστάτιδας των απελεύθερων, πήρε το όνομα του από αυτόν τον σκλάβο. J. D. Harden, *ό.π.*, σσ. 88, 98.

9. Μόνο όταν η νομιμοφροσύνη έπαψε να θεωρείται δεδομένη κατέστη δυνατή η διατύπωση του λόγου περί του Δίκαιου του Αγώνα. Για τη έννοια της νομιμοποίησης μετά τη Γαλλική Επανάσταση βλ. S. Holmes, «Two Concepts of Legitimacy: France after the Revolution», *Political Theory*, 2 (1982) 165-183. «Μετά την Παλινόρθωση η νομιμοποίηση του δίκαιου αγώνα μετατρέπεται σε ιδεολογία. Μόνο όταν διαταράσσεται η δυναστική διαδοχή και η πολιτική υπακοή

ζαν και γρήγορα τον υιοθέτησαν. «Γνωρίζουν», αναφέρεται σε άρθρο του 1792, «ότι αυτός ο μάλλινος σκούφος υπήρξε στην Ελλάδα και τη Ρώμη το έμβλημα της ελευθερίας από κάθε μορφής δουλεία και το σύμβολο της απελευθέρωσης από όλους τους εχθρούς του δεσποτισμού. Αυτό αρκεί, ώστε από τη στιγμή τούτη, κάθε πολίτης να θέλει να έχει έναν τέτοιο σκούφο. Περήφανος [που φέρει τον σκούφο], γίνεται περισσότερο πειστικός στο βήμα των εταιριών». ¹⁰ Ο σκούφος για τους Γάλλους του 1792-94 θα ταυτιστεί με την υπόθεση του πατριωτισμού, την πτώση του Παλαιού Καθεστώτος και τη νέα κατάσταση της ελευθερίας, ενώ η σύνδεσή του με τους αβράκωτους θα καταδεικνύει την περιφρόνησή τους για τον πλούτο και για κάθε είδους προνόμια. ¹¹

Ο σκούφος, παρότι έχει ταυτιστεί σήμερα με τη Μαριάν, τη Γαλλία και τη Γαλλική Δημοκρατία, θα περιπλανηθεί πολύ και επί μακρόν πριν «εισέλθει

μετατρέπεται σε κατ' εξοχήν ανοιχτό ζήτημα, τότε μόνο η νομιμοφροσύνη μπόρεσε να γίνει Βουρβωνισμός. [...] Έκτοτε, δεν υπάρχει ακριβής και αδιαμφισβήτητος κανόνας διαδοχής. [...] Η θεωρητική αιτιολόγηση του κληρονομικού δικαίου επί του θρόνου έπρεπε όχι απλώς να επανατεθεί, αλλά να επαναδομηθεί εκ βάθρων, να επαναπροσδιοριστεί εκ θεμελίων. Ο νόμος της κληρονομικής διαδοχής έπρεπε να γίνει ό,τι δεν μπορούσε να έχει γίνει πριν την Επανάσταση: Το αντίστοιχο των αρχών του 1789». Η κληρονομική διαδοχή έπρεπε τώρα να μεταχειριστεί τα μέσα και τις αιτιολογήσεις της ιδεολογίας την οποία αντιμαχόταν. Έπρεπε, επομένως, να οριστεί δια του νόμου. Ο νόμος, όμως, αφορούσε στην υλοποίησή του από ένα υποκείμενο που επίσης έπρεπε να οριστεί. Η σύλληψη της νομιμοποίησης έπρεπε να λάβει την «οξύτητα ανυποχώρητου ιδεολογικού εσχατολογικού προτάγματος».

10. J. Harris, «The Red Cap of Liberty: A Study of Dress Worn by French Revolutionary Partisans 1789-94», *Eighteenth-Century Studies* 3 (1981) 290.

11. Ο σκούφος φαίνεται ότι μετατράπηκε σε ένδυμα των επαναστατών του Παρισιού γύρω στα 1792. «Το bonnet rouge αποτελούσε μέρος μόνο της στολής του μαχόμενου *sans-culotte*, όπως εμφανίζεται σε πολλές γκραβούρες της εποχής. Το ένδυμά του περιλάμβανε το κοντό πανοφώρι (*la carmagnole*), τα μακριά παντελόνια (*le pantalon*), εν αντιθέσει με την κοντή βράκα (*les culottes*), από όπου προκύπτει και ο όρος [αβράκωτος] *sans-culotte*». J. Harris, *ό.π.*, σσ. 286, 292.

στην Εθνοσυνέλευση».¹² Οι συνδηλώσεις του έως αυτή την εποχή αποτυπώνουν «τους κοινούς τόπους της πατριωτικής εικονολογίας», όπως θα υποστηρίξουν σημαντικοί μελετητές.¹³ Τόσο πριν από τη Γαλλική Επανάσταση όσο και κατά την εξέλιξή της, ο σκούφος θα καταστεί το έμβλημα του πατριώτη του πατριώτη πριν η πατρίδα γίνει η αναλλοίωτη και अपαράλλακτη σταθερά της εθνικής ιδεολογίας. Υπό την επενέργεια των ισχυρών κοινωνικών εντάσεων της εποχής και κυρίως των πολέμων, ο σκούφος θα συμμετάσχει στην κατάλυση της μονοκρατορίας των παραδοσιακών κοσμοεικόνων, προβάλλοντας στη μορφή του τις νεωτερικές αρχές και αξιώσεις που θεματοποιούνταν ως αυθύποστατες προαιώνιες αρχές. Η προσβολή της θεσμισμένης κοινωνικής ιεραρχίας, η αντιμοναρχική, αντιαριστοκρατική και εξισωτική έξαρση που θα ζωογονεί η δημόσια προβολή του, δεν θα συνδεθεί αμέσως ή ευθέως με την εξέγερση και την ανατροπή, αλλά με την επίκληση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη ως αδιαφιλονίκητης ανθρωπολογικής αρχής. Έτσι, ακόμα και μετά την κυρίευση των Ανακτόρων του Κεραμικού, ο Λουδοβίκος θα παρασταθεί σε εικονογραφίες που θα αναπαραχθούν και θα κυκλοφορήσουν ευρέως, φορώντας τον Σκούφο της Ελευθερίας ως ένδειξη «του νέου συμβολαίου του με τον λαό».¹⁴ Το *bonnet rouge* υπήρξε αρχικά «εγγύηση του αγνού πατριωτισμού στα μάτια όλου του κόσμου»,¹⁵ και πολύ σύντομα «ο θλιβερός προάγγελος [...] των φονικών, της σφαγής και της εξέγερσης».¹⁶

Κατά την Αμερικανική Επανάσταση, αλλά και στα πρώτα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, στον κόκκινο σκούφο απεικονίζεται μια ανατρεπτική ή ριζοσπαστική εκδοχή του πατριωτισμού. Η υπόθεση επομένως μοιάζει απλή: ο σκούφος είναι πατριωτικό σύμβολο έως την Αμερικανική Επανάσταση και στασιαστικό μετά τη Γαλλική Επανάσταση, για να ξαναγίνει πατριωτικό

12. E. H. Gombrich, «The Dream of Reason: Symbolism of the French Revolution», *The British Journal for Eighteenth Century Studies* 2 (1979) 196.

13. S. Schama, *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch culture in the Golden Age*, Berkeley 1988. Παρατίθεται στο J. D. Harden, «Liberty Caps and Liberty Trees», *Past and Present* 146 (1995) 73.

14. J. Harris, *ό.π.*, σ. 285.

15. J. Harris, *ό.π.*, σ. 285.

16. J. Epstein, *ό.π.*, σ. 78.

ή, καλύτερα, εθνικό πλέον με την εγκαθίδρυση της Γαλλικής Δημοκρατίας, ενώ η Ιουλιανή μοναρχία, η δεύτερη αυτοκρατορία κ.ο.κ. θα τον τοποθετούν ή θα τον αφαιρούν από την κεφαλή της Μαριάν ή από τα λάβαρα της Nation Française.¹⁷ Όσο για την Αμερική, εκεί τον σκούφο θα υιοθετήσει το Continental Congress και θα απορρίψει το Constitutional Convention.

Τούτη η απλή υπόθεση, όμως, δεν είναι προβληματική μόνο επειδή μοιάζει αυτονόητη, σχηματική και καθόλου πρωτότυπη. Καθίσταται προβληματική και δυσχεραίνει την κατανόηση, καθώς η θεωρητική και ιστορική αφετηρία της προσέγγισης έχει ήδη προκαταληφθεί αυτοματικά και ατεκμηρίωτα από τη θεωρητική και ιστορική διαπίστωση, έχει παγιδευτεί, εν ολίγοις, σε μια ταυτολογία. Τόσο τα επαναστατικά σύμβολα όσο και ο ριζοσπαστικός και ο επαναστατικός λόγος που εκφέρουν με τη δημόσια παρουσία τους, αφού συσταθούν, αφού παραχθούν και αναγνωριστούν ως τέτοια, ενσωματώνονται και τα ίδια στην παραγωγή νέων συμβολοποιημένων νοημάτων. Πολύ πριν φτάσουν να αποτελέσουν σημεία ερμηνείας των ιστορικών, συνιστούν ένα σύνολο σημείων, προερμηνευμένων από τους ίδιους τους φορείς και παραγωγούς τους, ενώ η προβολή και η αξιοποίησή τους στον δημόσιο διάλογο διαμορφώνει μια γλώσσα που μιλιέται με τρόπο φυσικό και διατηρεί τους κώδικες και τη γραμματική της στο πλαίσιο των σχέσεων που εκφράζει.

Η δημιουργία και η ανασκευή των νοημάτων που παράγουν και εκφέρουν τα σύμβολα με την δημόσια προβολή τους διαμορφώνεται μέσα από τα συστήματα ιδεών που καλούνται να απεικονίσουν και να αναπροσαρμόσουν, αναλό-

17. Η αλληγορική αναπαράσταση της Γαλλικής Δημοκρατίας με τη μορφή γυναίκας που φέρει φρυγικό σκούφο απεικονίζεται στη σφραγίδα του Κράτους, σε νομίσματα και γραμματόσημα. Παρότι, ήδη από το 1792, ο σκούφος θα γίνει το κύριο έμβλημα του γαλλικού ρεπουμπλικανισμού και κυρίως της ιδιότητας του επαναστάτη Γάλλου πολίτη, ο σκούφος θα εισέλθει για να εγκατασταθεί στην ιστορία της Γαλλίας πολύ αργότερα. Η αλληγορική απεικόνιση της Γαλλίας δεν φέρει μόνο φρυγικό σκούφο, αλλά και πλήθος άλλων συμβόλων και καλυμμάτων κεφαλής. Από τη στιγμή που η Δημοκρατία θα επικρατήσει και θα ταυτιστεί σχεδόν με τη Γαλλία, ο σκούφος θα αποκτήσει κατά κάποιο τρόπο γαλλική ιδιότητα και η παγκόσμια Ελευθερία θα αναζητά άλλου είδους καλύμματα κεφαλής. Αυτή η επίκτητη γαλλική «ιθαγένεια» του φρυγικού σκούφου γίνεται προφανής στα τέλη, μάλλον, του 19ου αιώνα.

γως προς την πρόοδο των ίδιων των συστημάτων των ιδεών και των κοινωνικών εξελίξεων που αναπαριστούν. Όπως οι κοινοί μας τόποι, ο πατριωτισμός, ο επαναστατικός πατριωτισμός ή ο ριζοσπαστισμός διασχίζουν τις δικές τους χρονικές διάρκειες, έτσι και η εικονολογία τους υπάγεται η ίδια σε ιστορικές διαδικασίες παραγωγής. Τα σύμβολα απηχούν δυναμικές λειτουργικές διεργασίες και κοινωνικές μετατοπίσεις και είναι παρόντα στην παραγωγή τους.¹⁸ Έτσι, η Μπριτάνια, η κλασική θεότητα που απεικονίζει τη βρετανική υπεροχή εμφανίζεται στις μακρινές της αποικίες, στη *Boston Gazette*, με στεφάνι και σκούφο. Αλλά και η Ινδιάνα παρθένας, μια άλλη θεότητα σύμβολο της επαναστατημένης Αμερικής, φέρει, την ίδια εποχή, τον σκούφο.¹⁹ Αν ο σκούφος δεν είναι πιστός και αφοσιωμένος σε μια και μόνη συμβολική μορφή, θα μπορούσαμε έστω να επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε με ποιον τρόπο μετακινείται από τον ιστό της μιας ή της άλλης σημαίας ή από την κεφαλή της μιας ή της άλλης θεότητας.

Ακόμη και κατά το 1774, όταν η επανάσταση των αμερικανικών αποικιών υπήρξε απειλητική για την Αυτοκρατορία, ακόμη και όταν η νομιμοφροσύνη των Σκοτσέζων δεν ήταν δεδομένη και το ιρλανδικό ζήτημα παρέμενε όπως πάντα αμφιλεγόμενο, η Μπριτάνια ως *Magna Mater* κρατούσε ψηλά τον Σκούφο της Ελευθερίας και διεκδικούσε ακλόνητη την κυριαρχία της Βρετανίας ως του «πλέον φιλελεύθερου κράτους στον κόσμο».²⁰ Η κυριαρχία, η ίδια

18. Υπενθυμίζουμε εδώ τη διαδικασία παραγωγής όπως εκτίθεται στη σκέψη του E. P. Thompson για την εργατική τάξη στην Αγγλία, όπου επισημαίνει ότι η αδέξια, κατά τα άλλα, έκφραση «κατασκευή-παραγωγή» [*The Making*] αποτυπώνει τη δυναμική διαδικασία παραγωγής των ιδεών και της έκφρασής τους στην πραγματικότητα. E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, New York 1966. Η παραγωγή στην ιστορική κοινωνιολογία στο Π. Ε. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα 1996, σσ. 15-17.

19. Y. Korshak, *ό.π.*, σ. 58.

20. L. Colley, «The Politics of Eighteenth-Century British History», *The Journal of British Studies*, 25 (1986), 359-379· L. Colley, «Whose Nation? Class and National Consciousness in Britain 1780-1830», *Past and Present*, 113 (1986) 97-117· M. Dresser, «Britannia» στο R. Samuel, *Patriotism. The*

η ευημερία της Αυτοκρατορίας στηριζόταν στην ενότητα όχι μόνο στο εσωτερικό της αλλά, κυρίως, πέρα απ' τις ακτές της.²¹ Τον Μάρτιο του 1774, σε γνωστό μέτζο-τίντο του Ντίξον, το *The Oracle*,²² ο Πατέρας Χρόνος θα προβάλλει στη Μπριτάνια, την Ιμπέρνια, τη Σκώτια και την Αμέρικα μια παράσταση από το λαμπρό μέλλον που ανοιγόταν εμπρός τους: το μέλλον της ευημερίας που διασφάλιζε η βρετανική ενότητα, η βρετανική ελευθερία, το βρετανικό υπερατλαντικό εμπόριο και ο βρετανικός προτεσταντισμός. Λίγο αργότερα, όταν η μάχη με τις αποικίες δόθηκε και χάθηκε, η Αμερική ως Ινδιάνα γυναίκα —και όχι ως κλασική Θεότητα, όπως αναπαρίστατο η Βρετανία— ξυπόλητη, με λυτά μαλλιά και λιγоста ρούχα εμφανίζεται σε καρικατούρες και παραστάσεις της εποχής να κρατά τον συμβολικό σκούφο, τον οποίο έχει σώσει από τις φλόγες του πολέμου. Η Αμερική, πολεμώντας τη Βρετανία, φερόταν έτσι να διασώζει την Ελευθερία για την ανθρωπότητα, αναδιατυπώνοντας τις βασικές κοινές παραδοχές της βρετανικής αντίληψης του συνταγματισμού και αρθρώνοντας μια ρηξικέλευθα ριζοσπαστική, νέα έννοια της ελευθερίας.

Η βρετανική ελευθερία, η στερεοτυπική αναφορά στην τέλεια αρμονία του πολιτεύματός της — η ταυτοποίηση της βρετανικής υπερηφάνειας με τα ιδιάζοντα και εξέχοντα χαρακτηριστικά του πολιτειακού της οικοδομήματος θα κλονιζόταν πλέον οριστικά. Όταν η Γαλλία, μετά το 1778, θα μπει ανοιχτά στον πόλεμο στο πλευρό της Αμερικής, θα απογυμνώσει τη βρετανική ελευθερία,

Making and Unmaking of British National Identity, τ. 3, *National Fictions*, London 1989, σσ. 26-49.

21. Η θάλασσα θα γίνει για τη Βρετανία προσδιοριστικό στοιχείο της κυριαρχίας της, σύμβολο της ταυτότητάς της. Όταν σε όλη σχεδόν την Ευρώπη τα σύνορα θα συνιστούν πρόβλημα, οι Βρετανοί θα θεωρούν το νησί τους θαλάσσιο φρούριο οροθετημένο, κατασταλαγμένο και προδιαγεγραμμένο. Η θαλάσσια οχύρωση και η ναυτική δύναμη της Βρετανίας θα την κάνουν εξωστρεφή, προσανατολισμένη διαρκώς πέρα από τη θαλάσσια μεθόριό της. Για τη διαμόρφωση μιας ιδιαίτερης αίσθησης της βρετανικής ταυτότητας βλ. L. Colley, *Britons...*, ό.π., σσ. 17-147.

22. Το *The Oracle. Representing Britannia, Hibernia, Scotia and America* του John Dixon αναπαράγεται, πολύ συχνά, στη βιβλιογραφία για τον πόλεμο της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας.

«θα στερήσει τη Βρετανία από το πλέον βαρύτιμο τμήμα της πρώτης της αυτοκρατορίας, από εκείνο το τμήμα με το οποίο ο πληθυσμός της διατηρούσε τους στενότερους συναισθηματικούς δεσμούς. Η επικράτεια εκείνη που κυβερνιόταν απευθείας απ' το Λονδίνο είχε γίνει τώρα μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία που διακήρυσσε εκκωφαντικά όχι μόνο την ανεξαρτησία της, αλλά και το ότι γινόταν πιο ελεύθερη, καλύτερη και περισσότερο γνήσια προτεσταντική από τη μητέρα πατρίδα». ²³

Η Αμερικανική Ανεξαρτησία θα σημάνει τη διαμόρφωση ενός ακόμα «νόμιμου» εκ των πραγμάτων διεκδικητή της ελευθερίας και των συμβόλων της. Έως τον Επταετή Πόλεμο, η εικόνα της Βρετανίας υπήρξε κυριολεκτικά «φантаσμαγορία επιτυχίας». ²⁴ Τώρα, όμως, δεν είχε μόνο υποστεί μια ήττα ούτε αρκούσε απλώς να αντέξει μια, κατά κυριολεξία, απώλεια. Η Αμερική, η νέα πραγματικότητα που αναδυόταν τώρα στον δυτικό κόσμο, δεν απειλούσε μόνο την ενότητα της αυτοκρατορίας, την κατίσχυσή της στις θάλασσες· απειλούσε, ίσως, κάτι σπουδαιότερο: τη διάχυτη αίσθηση μιας βρετανικής ιθαγένειας της ελευθερίας. Την ελευθερία του απaráμιλλου πολιτειακού της συστήματος έναντι της απολυταρχικής Ευρώπης, την ελευθερία της θρησκευτικής της ανεκτικότητας έναντι του σκοταδισμού του καθολικισμού, την ελευθερία του εμπορίου της ανάμεσα στα ανοιχτά, φυσικά, θαλάσσια σύνορά της και στον υπόλοιπο κόσμο. Η «Φάλαινα» και ο «Ελέφαντας», η Βρετανία και η Γαλλία, σύμφωνα με τον επιτυχημένο χαρακτηρισμό του Paul Kennedy, ²⁵ μπορούσαν να βρίσκονται εσαεί σε μόνιμο λυσσαλέο ανταγωνισμό. Η καθολική, δεσποτική, απολυταρχική Γαλλία προσλαμβανόταν αυτομάτως ως ο άξιος «φυσικός» εχθρός της Βρετανίας του ελεύθερου εμπορίου, των δύο Βουλών, των ναυαρχιών και της εκλεπτυσμένης γραφειοκρατίας. Η Αμερική, όμως; Εκείνο που υπενθύμιζε με οδυνηρό τρόπο η εξέγερση των αποικιών ήταν ότι η Μπριτάνια μπορούσε «να κυριεύει τα κύματα», αλλά οι Βρετανοί μπορεί και «να γίνο-

23. L. Colley, *Britons...*, ό.π., σ. 4

24. L. Colley, «The Politics...», ό.π., σ. 359.

25. P. Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers*, London 1988. Παρατίθεται στο L. Colley, *Britons...*, ό.π., σ. 1.

νταν σκλάβοι», για να παραφράσουμε το γνωστό δίστιχο της βρετανικής πατριωτικής αυταρέσκειας, τον ανεπίσημο ύμνο της Μεγάλης Βρετανίας.²⁶

Η «βρετανική ελευθερία», που είχε εξυμνηθεί από φιλοσόφους του Διαφωτισμού, τι σήμαινε, λοιπόν, τώρα; Τη χορηγούσε η Μπριτάνια στη μακρινή της κόρη κι εκείνη στρεφόταν ενάντια στη μητέρα; Σε γνωστή γκραβούρα της εποχής, η Ινδιάνα με το τόμαχωκ στο ένα χέρι και το μαχαίρι στο άλλο επιτίθεται στη Μπριτάνια, ενώ ριζοσπάστες και από τις δυο πλευρές του Ατλαντικού και γνωστά πρόσωπα από την αγγλική αντιπολίτευση, που χαρακτηρίζονται σαρχαστικά 'Πατριώτες', βαστούν κάτω την ταπεινωμένη θεότητα. Η βία της επανάστασης παρίσταται αλληγορικά στη γυμνωμένη φιγούρα της Μπριτάνια και στο σύμβολο της παρθενίας, στη ζώνη αγνότητας, που της έχει τώρα αφαιρεθεί.

Η αίσθηση της βρετανικής ιδιότητας της ελευθερίας θα υπονομευτεί ακόμα περισσότερο, όταν ο ενθουσιασμός για την Αμερικανική Ανεξαρτησία θα κατακλύσει και τη Γαλλία. Οι Γάλλοι, πριν ακόμα μπουν στον πόλεμο με το μέρος των Αμερικανών, αφιερώνουν εκθέσεις με *Estampes* της Αμερικανικής Επανάστασης, ετοιμάζουν *Essais politiques* για την πορεία του πολέμου,²⁷ ενώ ένας από τους σημαντικότερους ζωγράφους της Γαλλικής Επανάστασης θα φιλοτεχνήσει, λίγο αργότερα, την παράσταση της ελεύθερης Αμερικής με τον Σκούφο της Ελευθερίας.²⁸ Ο σκούφος, πολύ γρήγορα, ήδη από το 1765 και

26. Οι στίχοι του James Thomson από τη στιγμή «που συντέθηκαν στα 1740 αντηχούν παντού από τις αίθουσες σε κονσέρτα μέχρι και τους ποδοσφαιρικούς αγώνες και τη λειτουργία στις εκκλησίες με μια υπερεθνικόφρονα διάθεση και εσχάτως με μια νοσταλγική τρυφηλότητα». L. Colley, *Britons...*, ό.π., σ. 11. Η σημασία του γνωστού δίστιχου για τη λαϊκή κουλτούρα στον προτεσταντικό κόσμο της Αγγλίας κατά τον φθίνοντα 18ο αιώνα στο Colley L., «The Apotheosis of George III: Royalty, Loyalty and the British Nation, 1760-1820», *Past and Present*, 102 (1984) 102-104.

27. E. A. Standen, «Jean-Jacques Francois Le Barbier and Tow Revolutions», *Metropolitan Museum Journal* 24 (1989) 255-274.

28. Ο Ογκυστεν Ντυπρέ, ο οποίος στα 1791 θα γίνει ο χαρακτήρας της Γαλλικής Δημοκρατίας, θα φιλοτεχνήσει τη *Libertas Americana* στα 1783 για την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας των Ηνωμένων Πολιτειών. J. D. Harden, ό.π., σ. 82. Βλ. επίσης παρόν σημείωμα σσ. 16, 17, 19.

τις πρώτες ταραχές στις αγγλοαμερικανικές αποικίες, θα τοποθετηθεί στην κορυφή του Δέντρου της Ελευθερίας, στο λάβαρο της ελευθερίας, σε σημαίες και σφραγίδες, σε κύπελλα και οβελίσκους, και λίγο αργότερα σε πορτρέτα του Ουάσιγκτον, στην Αμερικανή Ινδιάννα, στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, στις διακηρύξεις των «Υιών της Ελευθερίας» της Βοστόνης που αποκήρυσσαν τις προγονικές καταβολές τους. Ο σκούφος θα τοποθετηθεί και στο λάβαρο του Τζον Ουίλκς, του Άγγλου ήρωα του ριζοσπαστισμού και σφοδρού αντιπάλου της πολιτικής του πολέμου με τις αποικίες, ο οποίος, μετά τη Σαρατόγκα, σε ομιλία στην κάτω Βουλή θα πει χαρακτηριστικά ότι οι Άγγλοι σκοτώθηκαν στην Αμερική, πολεμώντας «ενάντια στο καλύτερο σύνταγμα που υπάρχει στον κόσμο».²⁹ Η επανάσταση στην Αμερική δεν δημιουργούσε μόνο ένα νέο κράτος και ένα νέο καθεστώς, «υπέσκαπτε και ένα άλλο, το γαλλικό *ancien regime*»³⁰ και μορφοποιούσε τον νεότερο ριζοσπαστικό πατριωτισμό.

Μια από τις πλέον χαρακτηριστικές απεικονίσεις του σκούφου, πάντως, στο πλαίσιο του επαναστατικού αναβρασμού της εποχής, δεν έγινε ούτε στην Αμερική ούτε στην κεφαλή της Θεάς Ελευθερίας, αλλά σε σχέδιο του περίφημου Άγγλου χαράκτη, εικονογράφου και ζωγράφου, Ουίλιαμ Χόγκαρθ στα 1763, υπό τον τίτλο *John Wilkes Esq.* Ο Ουίλκς παρίσταται ως συνήθως αλληθωρίζων, φέρων τον σκούφο στο λάβαρό του και πλάι του φύλλα του εντύπου που εξέδιδε.³¹ Δεισδυτική η ματιά του Χόγκαρθ, εικονογραφούσε μια πραγματικότητα που επρόκειτο να αποβεί καθοριστική για τη διεξαγωγή της

29. Ο πόλεμος στις αμερικανικές αποικίες θα αποσαθρώσει «την αυτάρεσκη ικανοποίηση του βρετανικού συνταγματισμού». L. Colley, *Britons...*, ό.π., σ.4, 142. Βλ. επίσης J. G. A. Pocock, *Three British Revolutions: 1641, 1688, 1776*, Princeton N.J. 1980.

30. L. Colley, *Britons...*, ό.π., σ.145.

31. Η υπόθεση Ουίλκς αναφέρεται σχεδόν σε κάθε μελέτη που αφορά στην εργατική τάξη, στον ριζοσπαστισμό και ευρύτερα στη βρετανική κοινωνία και πολιτική από την πρώιμη νεοτερικότητα έως και τον προχωρημένο 19ο αιώνα. Είναι παράδοξο που μετά τον George Rudé [George Rudé, *Wilkes and Liberty: A Social Study of 1763 to 1774*, Oxford 1962] δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια συνθετική μελέτη ή βιογραφία του Ουίλκς. Σε ό,τι μας αφορά εδώ βλ. επίσης P. Maier, «John Wilkes and American Disillusionment with Britain», *The William and Mary Quarterly*, 3 (1963) 373-395.

πολιτικής αντιπαράθεσης καθώς, έκτοτε, η προβολή του σκούφου σε δημόσιες συγκεντρώσεις διαβόητων δημαγωγών ριζοσπαστών στην Αγγλία, τουλάχιστον μέχρι και τη μεταρρύθμιση του κοινοβουλευτικού συστήματος στα 1832, αρκούσε για να οδηγήσει σε ταραχές, συλλήψεις και κατασταλτικά μέτρα. Στα τέλη του 18ου αιώνα, πάντως, η υπόθεση Ουίλκς θα αποτελέσει τη δημοφιλέστερη, με την αρνητική και τη θετική έννοια, υπόθεση της πολιτικής, υπερβαίνοντας τα γεωγραφικά όρια των βρετανικών νησιών.

Ο Ουίλκς, μέλος της κάτω Βουλής από το 1757, έγινε γρήγορα ο κύριος αντίπαλος της πολιτικής του Βασιλέως Γεωργίου και του Υπουργού των Οικονομικών Λόρδου Μπουτ, εκδίδοντας τον Ιούνιο του 1765 το *The North Briton* έναντι του φιλοκυβερνητικού *The Briton*, υποστηρικτή της οικονομικής πολιτικής στη Βρετανία και τις αποικίες της. Για τις επόμενες σαράντα πέντε εβδομάδες της έκδοσης έως την παύση της κυκλοφορίας του και τη φυλάκιση του Ουίλκς, το *The North Briton* θα αναλάβει εργολαβικά την αντιπολίτευση και ο ίδιος θα ταυτιστεί με την ελευθερία της έκφρασης. Διωκόμενος αρχικά, θα απαλλαγεί από τις κατηγορίες αξιοποιώντας τη βουλευτική ασυλία και, όπως σε ανάλογες περιπτώσεις αυτή την εποχή, η δίωξή του θα μετατραπεί σε λαϊκό θέαμα με πλήθη στους δρόμους, με δημόσιους πανηγυρισμούς, με κόκκινους και λευκούς σκούφους και πλακάτ «Ουίλκς και Ελευθερία». Αφού το κοινοβούλιο ψηφίσει τη μη επέκταση της ασυλίας σε περιπτώσεις έκδοσης στασιαστικών εντύπων, ο Ουίλκς θα φυγαδευτεί στο Παρίσι από φίλους, συντρόφους και υποστηρικτές, η υπόθεση του όμως είχε ήδη διασχίσει τα σύνορα, είχε περάσει στις αγγλοαμερικανικές Ηνωμένες Πολιτείες. Ενθουσιώδεις ριζοσπάστες και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού θα χαρίζουν το όνομα του Ουίλκς στα τέχνα τους, σε αίθουσες, σε είδη κοινής χρήσης, σε τοποθεσίες.

Σ' ένα από τα σπουδαιότερα αντικείμενα τέχνης για την αμερικανική ιστορία, το Sons of Liberty bowl του Πολ Ρεβέρ (1768) αναπαρίστανται δύο θέματα που συχνά εμφανίζονται συνδεδεμένα με την Αμερικανική Ανεξαρτησία και την απεικόνιση της ελευθερίας κατά τον 18ο αιώνα για τον αγγλοαμερικανικό ριζοσπαστισμό: η προσωπογραφία του Τζον Ουίλκς και η ανάκληση του Stamp Act, του φορολογικού συστήματος που επέβαλλε η Μεγάλη Βρετανία στις αποικίες, υποχρεώνοντας τις ίδιες να πληρώσουν το κόστος της διατήρησής τους υπό βρετανικό στέμμα.³²

32. Σε όλη σχεδόν τη βιβλιογραφία για τον πόλεμο της Αμερικανικής Ανε-

Ο ίδιος ο Ουίλκς που έχει επιστρέψει από το Παρίσι, αφού εκλεγεί για το ριζοσπαστικό Μίντλσεξ, θα συλληφθεί και θα οδηγηθεί στη φυλακή, ενώ για άλλη μια φορά η συγκέντρωση του πλήθους που θα πολιορκεί την περιοχή για να τον υποστηρίξει θα οδηγήσει σε ταραχές στην πόλη, επέμβαση των αρχών, πυροβολισμούς και σκοτωμούς. Ενώ το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση, στη δημόσια συγκέντρωση, στην εντολή των ψηφοφόρων θα δοκιμάζεται για άλλη μια φορά στους δρόμους του Λονδίνου, στις αποικίες οι κυβερνήτες θα εξεγερθούν και θα καταψηφίσουν το Stamp Act. Οι δεκαπέντε Αμερικανοί «Υιοί της Ελευθερίας» που διατηρούσαν επικοινωνία με τον Ουίλκς, θα βρουν στην υπόθεσή του την απόλυτη έκφραση της αυθαιρεσίας του στέμματος και των υπουργών της Αυτοκρατορίας. Ο κοινός εχθρός, ο Λόρδος Μπουτ ομοιώματα του οποίου θα ρίχνονται στην πυρά στη γωνία της Έσσεξ και Ουάσιγκτον — εκεί όπου όχι τυχαία, ίσως, οι Αμερικανοί στρατηγοί θα συναντηθούν με τον Λαφαγιέτ, πρέπει να αρκούσε για να συνδέσει τον Ουίλκς και τους Άγγλους ριζοσπάστες με τους εξεγερμένους αποίκους. Το Sons of Liberty bowl πάντως, που θα φιλοτεχνηθεί κατά παραγγελία των κυβερνητών της Μασαχουσέτης, φέρει τα ονόματά τους και τον Σκούφο της Ελευθερίας, το σύνθημα του ριζοσπαστισμού της εποχής «Ουίλκς και Ελευθερία» [Wilkes and Liberty], το νούμερο 45 από τα επίμαχα φύλλα του *North Briton*, δύο σημαίες, η μία με την επιγραφή Bill of Rights και η άλλη Magna Charta και στην κορυφή για άλλη μια φορά τον Σκούφο της Ελευθερίας.³³ Τόσο αυτή η παράσταση όσο και εκείνη του Χόγκαρθ με τον Ουίλκς και τον Σκούφο της Ελευθερίας θα αναπαραχθούν και θα κυκλοφορήσουν ευρέως.

Ο πόλεμος ή, καλύτερα, η ήττα ανανέωσε τον διάλογο για το πολιτικό περιεχόμενο της ελευθερίας, για το υποκείμενο της ελευθερίας, για την ελευθερία στην πολιτική ενότητα και για την ελευθερία στην πολιτική ανεξαρτησία. «Παρότι η ελευθερία υπήρξε ένα θετικά αξιοδοτημένο χαρακτηριστικό

ξαρτησίας, η επιβολή του Stamp Act θεωρείται ως το σύνθημα που πυροδότησε την αντίσταση, τις ταραχές και τις διαμαρτυρίες των αποίκων και έπειτα τον ανοιχτό πόλεμο με τη Βρετανία. Για το Stamp Act βλ. ενδεικτικά E. S. Morgan, «The Postponement of the Stamp Act», *The William and Mary Quarterly*, 3 (1950) 353-392.

33. Y. Korshak, *ό.π.*, σ. 55.

της βρετανικής εθνικής ιδεολογικής πραγματικότητας, στο οποίο αναφέρονταν όλες, λίγο ως πολύ, οι πολιτικές δυνάμεις, με καθολικές όσο και χαλαρές προσδέσεις και συνδηλώσεις κατά τις τελευταίες δεκαετίες πριν τον πόλεμο (1760, 1770), αποτέλεσε ταυτόχρονα την κεντρική ιδέα των διαφερόντων της ανερχόμενης μεσαιάς τάξης και των φιλελεύθερων αξιών περί δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, ελεύθερου εμπορίου και αυτονομίας από κάθε παρέμβαση στην ιδιωτική σφαίρα της πίστης, της οικονομίας, της σκέψης.³⁴ Η υπόθεση των Αμερικανών αποίκων υπήρξε προνομιακό πεδίο για τη διεξαγωγή της σύγκρουσης ανάμεσα σε μια παλαιότερη, ιδεολογικά ολιγαρχική ελευθερία της ελίτ και μια νεότερη, λαϊκή, ατομικιστική, υποκειμενική, ελευθεριακή.³⁵

Οι ταραχές στην Αμερική γρήγορα πλαισιώθηκαν από τη συνήθη ρητορική περί διαφθοράς των υπουργών και ταυτίστηκαν σχεδόν με τις 'νόμιμες βρετανικές ελευθερίες'. «Σε πρώιμα χαρακτηριστικά σε πολιτικά έντυπα στην Αγγλία, οι άποικοι εμφανίζονταν ως αγανακτισμένοι Βρετανοί, τα δικαιώματά τους ήταν τα δικαιώματα των Άγγλων, οι μέριμνές τους αφορούσαν ομοίως τους Άγγλους».³⁶ Η ελευθερία εθεωρείτο κοινό κτήμα της μητέρας οικίας και της αποικίας. Όταν, όμως, η ένταση με τους «αγανακτισμένους Βρετανούς» έφτασε σε πόλεμο, η ελευθερία έπαψε να νοσηματοδοτείται μόνο από την κληρονομιά της Ένδοξης Επανάστασης.³⁷ Κατά την περίοδο προ του *No Taxation without Representation*, η Βρετανία, η Ιρλανδία, η Σκωτία και η Αμερική φέρονται ενωμένες, ενώ η Βρετανία κρατά ψηλά το σύμβολο της Ελευθερίας, τον περίφημο Σκούφο της Ελευθερίας. Λίγα χρόνια αργότερα, στα 1783, η εικόνα της αρμονίας έχει πλέον ραγίσει. Σε γνωστή καρικατούρα της εποχής, οι Βρε-

34. A. Rauser, «Death or Liberty: British Political Prints and the Struggle for Symbols in the American Revolution», *Oxford Art Journal*, 2, (1998) 153-154.

35. A. Rauser, *ό.π.*, σ. 155.

36. A. Rauser, *ό.π.*, σ. 154. Βλ. επίσης L. Colley, *Britons... ό.π.*, σσ. 132-145.

37. J. Epstein, «'Our Real Constitution': Trial Defence and Radical Memory in the Age of Revolution» στο J. Epstein, *In Practice. Studies in the Language and Culture of Popular Politics in Modern Britain*, Stanford 2003, σσ. 60-82· T. H. Breen, «Ideology and Nationalism on the Eve of the American Revolution: Revisions Once More in Need of Revising», *The Journal of American History*, 1 (1997) 13-39.

τανοί κατατροπώνονται από τους Αμερικανούς σε μια σαρκαστική αναπαράσταση, όπου το αγγλικό τσαγιερό τυλίγεται στις φλόγες, ενώ ο Γάλλος Κόκορας³⁸ παραστέκει στην έκρηξη ενάντια στον Βρετανό Λέοντα. «Εδώ βλέπετε», λέει και πάλι ο Χρόνος στις τέσσερις θεότητες, προβάλλοντας τους μια σύγχρονη τους παράσταση αυτή τη φορά, «το μικρό τσαγιερό που υπήρξε η αιτία όλου του κακού να ανατινάζεται —εδώ βλέπετε τον Βρετανό παλιό Λέοντα να πισωπατά μπροστά στην φωτιά των Αμερικανών, ενώ ο Κόκορας των Γάλλων φυσάει πάνω του για να τον καταστρέψει [...]— εδώ βλέπετε τη Μισ Αμερική να αρπάζει τον Σκούφο της Ελευθερίας [...] — εδώ βλέπετε τις βρετανικές δυνάμεις να τρέπονται σε φυγή μπροστά στους άνδρες του Κογκρέσου [...]».³⁹ Σ' αυτή την αλληγορική παράσταση της βρετανικής ήττας, η Κλασική θεότητα Μπριτάνια στέκει ασάλευτη και αποσβολωμένη εμπρός στην Ινδιάννα μελαφή Αμερική που αρπάζει τον Σκούφο της Ελευθερίας.⁴⁰

Ενώ οι Βρετανοί άποικοι εμφανίζονταν σαν τους «καλύτερους Βρετανούς», σαν τους Βρετανούς που έθεταν και ανανέωναν με τις διεκδικήσεις τους το σύμβολο της Βρετανικότητας, την ελευθερία, γίνονταν τώρα ένας «διφορούμενος εχθρός των προηγούμενα πιστών υποστηρικτών τους και όταν εγκατέλει-

38. Ας σημειώσουμε εδώ ότι και ο Κόκορας, χριστιανικό σύμβολο της επαγρύπνησης, που συναντάται στην αφήγηση των Αγίων Παθών, είχε αφομοιωθεί πολύ γρήγορα από τη γαλλική κουλτούρα εξαιτίας της φωνητικής ομοιότητας στη λατινική των λέξεων Κόκορας και Γαλατικός (Gallus/gallicus). Ο Κόκορας, αγωνιστικός, θαρραλέος, ατρόμητος ταυτίστηκε στη λαϊκή κουλτούρα με τη γενναιότητα των Γάλλων. Γρήγορα, όμως, θα παραμεριστεί από τους συμβολισμούς του έθνους και το πολιτικό κύρος του κράτους, καθώς δεν άντεχε πλάι σε λέοντες και αετούς, ενώ ταυτόχρονα είχε έντονα εραλδικό χαρακτήρα. Παρά τις διάφορες απόπειρες που έγιναν από τη μοναρχία του Ιουλίου και την Τρίτη Δημοκρατία, ίσως και από την Επανάσταση, η αναγόρευση του Κόκορα σε επίσημο εθνικό σύμβολο δεν επικράτησε. Συνεχίζει να συμβολίζει την πολεμική ανδρεία σε μνημεία αφιερωμένα στους νεκρούς του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

39. Η γκραβούρα με τίτλο *The Tea-Tax Tempest or Old Time with his Magic-Lantern* κυκλοφορεί στα 1783 και είναι ανωνύμου καλλιτέχνη.

40. Οι γκραβούρες και τα χαρακτηριστικά στα οποία αναφερόμαστε εδώ εκτίθενται στο Βρετανικό Μουσείο και τα περισσότερα βρίσκονται και στον δικτυότοπο του Μουσείου.

φαν την ένωση»⁴¹, εγκατέλειψαν μαζί και τα οικεία νοήματα της βρετανικής ελευθερίας. Έτσι, οι συμβολικές πρακτικές της ελευθερίας διατηρούσαν το υπόστρωμα των οικουμενικών αναφορών τους, αλλά το περιεχόμενο της ελευθερίας επαναδιατυπωνόταν και επανανοηματοδοτούνταν ανάλογα προς τις πολιτικές και πολιτειακές αναφορές των εκάστοτε διεκδικητών της.

Ήδη από τα 1760, η σύγκρουση γύρω από την έννοια της ελευθερίας, αλλά και γύρω από τον «νόμιμο» κάτοχο, φορέα και εκφραστή της, δεν αφορά μόνο στην ελευθερία του υπηκόου ή την ελευθερία του πολίτη· αφορά σε κάτι που ενδεχομένως συνάπτεται, ή και προηγείται, προϋποτίθεται αυτού. Ποιο νόημα ελευθερίας υπαγόρευε όχι μόνο την απόσχιση των Αγγλοαμερικανικών αποικιών, όχι μόνο την εγκατάλειψη της μητέρας πατρίδας και την υφαρπαγή του συμβόλου της αλλά και την διαμόρφωση ενός νέου πολιτειακού εξουσιαστικού μορφώματος; Εάν η ελευθερία εθεωρείτο το κυρίαρχο, το εξέχον, το διακριτικό γνώρισμα της βρετανικής καταστατικής ιδιοσυστασίας ποιο υπήρξε το νέο περιεχόμενο της (αμερικανικής) ελευθερίας; Έπειτα από την κατοχύρωση της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας των *Ηνωμένων Πολιτειών* με τη Συνθήκη του Παρισιού στα 1783, «η υιοθέτηση του Ομοσπονδιακού Συντάγματος, οι επιτυχημένες προεδρίες του Ουάσιγκτον, η εισδοχή των πρώτων νέων κρατών, οι προοπτικές της ανάπτυξης και της ευημερίας, ενέπνευσαν τους Αμερικανούς να πιστέψουν όλοι μαζί στην επαγγελία ενός αμερικανικού τρόπου ζωής και στη σπουδαιότητα του εγχειρήματος του ρεπουμπλικανισμού για όλη την ανθρωπότητα. Οι ιδέες της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας, της ομοσπονδιακής ένωσης, της ανοιχτής προοπτικής, της αφθονίας θεωρήθηκαν ως κληρονομιά που μεταλαμπάδευαν στην ανθρωπότητα και ως το επίτευγμα που υλοποιούσαν».⁴²

Πριν από την ταύτισή του με την επαναστατική Γαλλία, ο σκούφος έχει λοιπόν και αμερικανικές ρίζες, ενώ η απεικόνισή του συνιστά κατά κάποιο τρόπο μια 'γαλλοαμερικανική συμμαχία'. Σε γαλλικό χάρτη του 1779, όπου απεικονιζόταν το *Theâtre de la Guerre en Amérique*, η Ινδιάννα Παρθένος φέρει τον Σκούφο της Ελευθερίας, «ενώ ο σκούφος θα αποτελέσει τελικά σταθερό

41. A. Rauser, *ό.π.*, σ. 156.

42. E. McClung Fleming, «From Indian Princess to Greek Goddess the American Image, 1783-1815», *Winterthur Portfolio*, 3 (1976) 37.

σχέδιο για την απεικόνιση της Αμερικής σε γαλλικούς γεωγραφικούς χάρτες». ⁴³ Πριν, κατά τη διάρκεια και έπειτα από την Αμερικανική Επανάσταση πάντως, φαίνεται ότι έχει ήδη εγκαινιαστεί μια γαλλοαμερικανική διατλαντική συμβολική επικοινωνία. Παρότι είναι δύσκολο να εντοπιστεί η γεωγραφική διαδρομή, ποιος και πότε δανείζεται ή δανείζει τι και σε ποιον, οι ομοιότητες στη συμβολική απεικόνιση αλλά και στο λεξιλόγιο της επανάστασης είναι εντυπωσιακές. ⁴⁴ Ανάμεσα σε εκείνους που θα θελήσουν να δουν από κοντά το πείραμα του αμερικανικού ρεπουμπλικανισμού, πολλοί θα είναι Γάλλοι ζωγράφοι, χαράκτες, καρικατουρίστες. Πρώτα απ' όλους ασφαλώς, ο Ντυπρέ, ο δημιουργός που θα συνδεθεί σε φιλική σχέση με τον Φρανκλίνο και θα φιλοτεχνήσει τουλάχιστον επτά διαφορετικές παραστάσεις για την Αμερικανική Ανεξαρτησία και τους αρχηγούς της, τους πολιτικούς της, τους στρατηγούς της και ο οποίος, αργότερα, θα συνεχίζει να χρησιμοποιεί τον Σκούφο της Ελευθερίας και για τη Γαλλική Επανάσταση. ⁴⁵

Στις 4 Ιουλίου 1776 επιτροπή του Κογκρέσου αποτελούμενη από τους Φρανκλίνο, Τζέφερσον και Άνταμς —όλοι τους μέλη της επιτροπής προετοιμασίας της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας— κλήθηκε και δεν είναι, ίσως, τυχαία η επιλογή της συγκεκριμένης ημέρας, να διαμορφώσει τη σφραγίδα των νεοσύστατων κρατών. Έπειτα από ψηφοφορία, όπως διαβάζουμε στα Πρακτικά του Κογκρέσου, «αποφασίζεται ότι ο Δρ. [Μπένζαμιν] Φρανκλίνος, ο κ. [Τζον] Άνταμς και ο κ. [Τόμας] Τζέφερσον, θα αποτελέσουν την επιτροπή που θα εισηγηθεί την δημιουργία εμβλήματος για τη σφραγίδα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής». ⁴⁶

Πολλά σχέδια θα προταθούν. Σε όλα, ανεξάρτητα από τις διαφορετικές απόψεις, θα απεικονίζεται η Θεά της Ελευθερίας με τον σκούφο της. Παρότι η Θεά με τον Σκούφο θα παραμεριστεί από το τελικό σχέδιο που θα υιοθετήσει

43. Y. Korshak, *ό.π.*, σ. 58.

44. J. D. Harden, «Liberty Caps and Liberty Trees», *Past and Present*, 146 (1995) 66-102.

45. Ας μην λησμονούμε, επίσης, τον δημιουργό του θεάματος της Γαλλικής Επανάστασης, Jacques-Louis David. J. D. Harden, *ό.π.*, σσ. 84-85, 91-93.

46. *Journals of the Continental Congress, 1774-1789*, τ. 5, 5 Ιουνίου 1776 έως 8 Οκτωβρίου 1776, σσ. 516-517.

το Κογκρέσο στα 1782, ο σκούφος συνεχίζει να εμφανίζεται σε πολλά άλλα δημόσια έγγραφα. Πάντως, Θεές, θεότητες και περιγλίπισσες που κρατούν τον σκούφο της ελευθερίας θα αρχίσουν σταδιακά και προϊούσης της επανάστασης και κυρίως της νίκης να αντικαθίστανται από σύμβολα που παραπέμπουν ευθέως στην ισχύ του κράτους, στον συμβολισμό της δύναμης.⁴⁷ Η Ινδιάνα παρθένος του 1776, με το σύμβολο της απελευθέρωσης, αλλά και το «peace and plenty» εκτοπίζονται από μια εικονογραφία της ισχύος. Ο αετός και οι φωτεινές ακτίνες, ανακαλώντας στο φαντασιακό την υπεροχή του κράτους, την απρόσωπη εξουσία και τους γενικούς εξαναγκαστικούς μηχανισμούς και κανόνες συμμόρφωσης, θα αρχίζουν βαθμιαία να εκτοπίζουν προσωποποιημένες απεικονίσεις, όπως οι διάφορες θεότητες και παρθένοι.

Παρά το ότι η Ελευθερία με τον σκούφο της θα απαλειφθεί από το τελικό σχέδιο της έως σήμερα ισχύουσας σφραγίδας του κράτους, το σύμβολο αυτό θα διατηρηθεί στη νομισματοκοπία. Με την ίδρυση του Νομισματοκοπέιου των Ηνωμένων Πολιτειών, το 1792, ως πρότυπο για την κοπή του πρώτου νομίσματος χρησιμοποιήθηκε το χαρακτηριστικό του Ογκυστέν Ντυπρέ, η *Libertas Americana*, όπως είχε κατασκευαστεί από τον Γάλλο καλλιτέχνη κατά παραγγελία του Φρανκλίνου στα 1783 για την επέτειο της Επανάστασης. Τα λυτά μαλλιά της *Libertas Americana* που ανεμίζουν, παραπέμπουν άμεσα στο ελευθεριακό διονυσιακό πνεύμα,⁴⁸ της προσδίδουν κίνηση και πνοή σε αντίθεση με την έως τότε στατική, άκαμπτη αναπαράσταση των βασιλισσών, αλλά προδίδουν και θυελλώδη δύναμη.

Η παρουσία της Ελευθερίας στα νομίσματα προκρίθηκε έναντι μιας εναλλακτικής επιλογής, σύμφωνα με την οποία θα χρησιμοποιούνταν η προτομή του Ουάσιγκτον. Φαίνεται ότι και ο ίδιος ο Ουάσιγκτον πρότεινε να χρησιμοποιηθεί ένα «έμβλημα της ελευθερίας» και όχι η προτομή του. Παρόλα αυτά, ο σκούφος της ελευθερίας δεν φιγουράρει τώρα πλάι στην ελευθερία ή στο σκήπτρο της. Φαίνεται ότι, αφού οι Αμερικανοί «διακήρυξαν τους Λόγους για

47. A. Rauser, «Death or Liberty: British Political Prints and the Struggle for Symbols in the American Revolution», *Oxford Art Journal*, 2, (1998) 153-154.

48. Y. Korshak, *ό.π.*, σ. 62.

τους οποίους εξωθήθηκαν στην Αυτονομία» από τη Μεγάλη Βρετανία,⁴⁹ τώρα έπρεπε να φροντίσουν για την εσωτερική αυτονομία των *Ελεύθερων και Ανεξάρτητων Ηνωμένων Πολιτειών τους*. Μετά τον αποχωρισμό από τη Βρετανία έπρεπε να μεριμνήσουν για την ένωση στην Αμερική. Ένας από τους κύριους λόγους για τους οποίους θα απαλειφθεί ο σκούφος από το τελικό σχέδιο είναι ότι από το τέλος της Επανάστασης, στα 1783, το ενδεχόμενο της, ούτως ή άλλως, διαρκώς επαπειλούμενης διάσπασης Νότου και Βορρά αναδείχθηκε σε μείζον πρόβλημα.⁵⁰ Η δουλεία και η χειραφέτηση των δούλων αποδεικνυόταν στο Κογκρέσο ως εκρηκτική για την ενότητα των πολιτειών. Όπως το έθεσε χαρακτηριστικά ο Μάντισον, κατά την Constitutional Convention το 1787, «η πραγματική διάσταση συμφερόντων δεν αφορά τις διαφορές μεγάλων – μικρών κρατών, αλλά τις διαφορές των κρατών του Βορρά και του Νότου».⁵¹

Η προοπτική και η επέκταση της ένωσης προϋπέθετε, μεταξύ άλλων, την εξεύρεση μιας διευθέτησης που να επιτρέπει έναν συμβιβασμό ανάμεσα στη διατήρηση της δουλείας στον Νότο και την γενική καταστατική πρόβλεψη της «τέλειας ισότητας των πολιτών». Όταν διαμορφώθηκε το πρότυπο για τα πρώτα νομίσματα, η σύνδεση ανάμεσα στον ρωμαϊκό σκούφο του απελεύθερου δούλου και τον σκούφο της αμερικανικής ελευθερίας είχε ήδη εγκαθιδρυθεί. Ευθεία αναφορά στη χειραφέτηση των δούλων μέσω των συμβολικών παραστάσεων του Σκούφου της Ελευθερίας κατά την εποχή αυτή (1790-1792) γίνεται με τον πρώτο πίνακα για την κατάργηση της δουλείας, τον *Genius of America encouraging the emancipation of the Blacks*, του Αμερικανού Σάμιουελ Τζένινγκς. Ο πίνακας αυτός, όπου εμφανίζεται η Ελευθερία, με τον σκούφο στην κορυφή του σκήπτρου της, μπροστά σε υποκλινόμενους μαύρους Αμερικανούς, υπήρξε παραγγελία της Philadelphia Free Library Company, μιας

49. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Ομόφωνη Διακήρυξη των δεκατριών Ηνωμένων Πολιτειών, οι αντιπρόσωποι στο Κογκρέσο θα αναφέρονται στην Ανεξαρτησία ως την ύστατη επιλογή στην οποία ωθήθηκαν, εξαναγκάστηκαν να προχωρήσουν. Βλ. το κείμενο της Διακήρυξης της 4ης Ιουλίου 1776 στον ιστότοπο της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου.

50. A. Rauser, *ό.π.*, 157 και Y. Korshak, *ό.π.*, σσ. 60-64.

51. Y. Korshak, *ό.π.*, σ. 63.

εταιρείας που ίδρυσε ο Φρανκλίνος και την εποχή εκείνη στηριζόταν κυρίως από Κουακέρους. Εδώ η Ελευθερία δεν μάχεται, δεν πολιορκεί, δεν είναι επιβλητική. Όπως υποστηρίζει η Yvon Korshak σε μελέτη για τις παραστάσεις της ελευθερίας σε χαρακτηριστικά και πίνακες, η Ελευθερία είναι συμπονετική, αγκαλιάζει με το βλέμμα της τους φτωχούς και ταπεινούς. Η θεά της Ελευθερίας προικίζεται με μια άλλη αρετή, με μια ανώτερη ποιότητα: έχει πλέον τη συμπόνια της παρθένου Μαρίας.⁵²

Στα 1796 η ελευθερία στην Αμερική θα φέρει ξανά τον σκούφο στο λάβαρό της. Ατίθασες με ελεύθερα, λυτά μαλλιά Ελευθερίες της Επανάστασης και της Δημοκρατίας θα εναλλάσσονται με θεές, θεότητες, πριγκίπισσες, ελευθερίες με διαδήματα και κορώνες, υποκλίσεις και απότιση τιμών. Όλα ανάγονται στην Επανάσταση η οποία, έχοντας απορρίψει τη βρετανική εξάρτηση, τη μοναρχία, τα οικόσημα και τα εμβλήματα της με το άνθος κρίνου δεν μπορούσε παρά να τα αντικαταστήσει με άλλα. Όλα συνωθούνται στις πολύσημες διάρκειες νοημάτων των συμβόλων. Θα το δούμε αυτό αργότερα, κατά τη Γαλλική Επανάσταση, όπου οι τελετές και τα σύμβολα της βασιλικής ενθρόνισης θα αντικατασταθούν από πολιτικούς συμβολισμούς της ενθρόνισης και του στέμματος της Ελευθερίας.

Το καλοκαίρι του 1789, ο Ντυπρέ, ο δημιουργός της *Libertas Americana*, θα φιλοτεχνήσει, για τη Γαλλική Επανάσταση αυτή τη φορά, το αφιερωματικό μετάλλιο της ίδρυσης του Δημαρχείου του Παρισιού. Ενώ η *Libertas Americana* κρατά τον στρογγυλό σκούφο, η ελευθερία του 1789 κρατά τον φρυγικό. Ο ίδιος δημιουργός επέλεξε διαφορετικούς σκούφους. Όπως και να 'χει, διάφορες παραλλαγές του σκούφου της ελευθερίας θα κυκλοφορήσουν κατά τη Γαλλική, όπως πρωτύτερα, κατά την Αμερικανική Επανάσταση. Ο φρυγικός σκούφος πάντως θα επικρατήσει στη Γαλλία, αυτός κυρίως θα κοσμήσει αργότερα την κεφαλή της Μαρριάν.⁵³ Ο Ντυπρέ επέλεξε πιθανώς τον φρυγικό σκούφο —τον γυριστό στη κορυφή σκούφο δηλαδή— καθώς παρέπεμπε στον καλτσόσκουφο που φορούσαν οι Γάλλοι εργάτες.

52. Αυτόθι.

53. M. Agulhon, *Marianne au combat, l'imagerie et la symbolique républicaine de 1789 à 1880*, Paris 1979· M. Agulhon, *Marianne au pouvoir: L'imagerie et la symbolique républicaine de 1880 à 1914*, Paris 1989.

Το αμάλλαγμα ένδοξου παρελθόντος και πιστικού παρόντος δημιούργησε ένα σύμβολο ικανό να εκφράζει με ευφράδεια και δύναμη την Ελευθερία και, ταυτόχρονα, να παρέχει εικόνες της και να δημιουργεί απήχηση σε όσους, πολλούς, δεν γνώριζαν ανάγνωση. Κατά τα πρώτα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης ο σκούφος βρισκόταν παντού. Στην «επίσημη» στολή των Ιακωβίνων, στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, σε έπιπλα, σε σκεύη.⁵⁴ Οι Γάλλοι επαναστάτες θα υιοθετήσουν τη *Libertas Americana* και παρά την εγκατάλειψή της από τους Αμερικανούς, εκείνοι θα τη διατηρήσουν και θα της εξασφαλίσουν ένα μέλλον ευημερίας — μετά ή άνευ σκούφου. Η άγρια, ατίθαση Ελευθερία με τον σκούφο στο λάβαρό της θα εξημερωθεί πάντως, χάνοντας τις ελευθεριακές της αναφορές, μετατρέπόμενη πλέον — ήδη από το τις αρχές του 19ου αιώνα σε σύμβολο της Γαλλικής Δημοκρατίας. Εκείνη η αλληγορική αναπαράσταση της άγριας ελευθερίας θα εγκαταλειφθεί τελικά και από τη Γαλλία ήδη πριν από τον Θερμιδór του 1794. Αφού η Μαριάν θα περάσει από τη μάχη στην εξουσία, για να υπενθυμίσουμε τη σπουδαία εργασία του Μ. Αγκυλόν,⁵⁵ ο σκούφος στην κεφαλή της δεν θα συμβολίζει πλέον την επανάσταση, αλλά τη δημοκρατία. Άλλωστε ο σκούφος πλέον δεν θα τη συντροφεύει ούτε σε όλες τις απεικονίσεις της ούτε σε όλη τη διαδρομή της. Οι συνδέσεις του σκούφου με τον επαναστατικό αναβρασμό, με τις διακηρύξεις του ριζοσπαστισμού, τις ταραχές στις πόλεις, τον καλτσόσκουφο του Γάλλου εργάτη και τον σκούφο του εργάτη της αγγλικής βιομηχανίας θα αρχίσουν να φθίνουν και να αντικαθίστανται από άλλα λιγότερο πολεμικά σύμβολα, όπως τα διάφορα στεφάνια. Τέτοια σύμβολα μπορούσαν να είναι καλύτερα αφομοιώσιμα από την αστική ιδεολογία και τη σταθερή, «ειρηνική» δημοκρατία, παραμερίζοντας σιγά σιγά τον σκούφο, που ταυτίστηκε άμεσα με τους μαχόμενους *sans-cullottes* στη Γαλλία και με το *mob* στην Αγγλία και την Αμερική.

Πάντως, όταν στα 1792 η μετατροπή του σκούφου σε 'υποχρεωτικό' ένδυμα των Ιακωβίνων έβρισκε πολλούς υποστηρικτές, ο Ροβεσπιέρος και ο Πετιόν αντέκρουσαν το αίτημα: «Οι δύο πατριώτες», αναφέρεται σε άρθρο της ε-

54. J. Harris, *ό.π.*, σσ. 283-284.

55. M. Aghulon, *Marianne au combat. L'imagerie et la symbolique républicaine de 1789 à 1880*, Paris 1979.

ποχής, «θεώρησαν ότι υπήρχαν ορισμένα παράπλευρα ζητήματα που δημιουργούσαν δυσκολίες σχετικά με την υιοθέτηση ενός νέου πατριωτικού συμβόλου, κρίνοντας ότι η τρίχρωμη *cocarde* και το σλόγκαν *vivre libre ou mourir* θα έπρεπε να επαρκούν για τους υποστηρικτές του συντάγματος. Με τις θέσεις αυτές, που επιδοκιμάστηκαν με ηχηρές επευφημίες, συστήθηκε στα μέλη της συνέλευσης να αποφεύγουν να φορούν δημόσια το *bonnet rouge*». ⁵⁶

56. *Le Patriot François*, 954 (21 Μαρτίου 1792) 323. Παρατίθεται στο J. Harris, *ό.π.*, σ. 292.